

АНАЛІЗ ХЛІБОПРОДУКТОВОГО ПІДКОМПЛЕКСУ В РЕГІОНІ

М.Ф.Плотнікова, аспірант

Державний агроекологічний університет

Висвітлено проблеми формування та функціонування хлібопродуктового підкомплексу Житомирської області. Розкрито тенденції розвитку хлібопродуктового підкомплексу. Запропоновано корпоративну стратегію розвитку з метою вирішення проблеми продовольчої безпеки на регіональному рівні.

Освещены проблемы формирования и функционирования хлебопродуктового подкомплекса Житомирской области. Раскрыты тенденции развития хлебопродуктового подкомплекса. Предложена корпоративная стратегия развития хлебопродуктового подкомплекса с целью решения проблемы продовольственной безопасности на региональном уровне.

Постановка проблеми. Хлібопродуктовий підкомплекс виявляє вирішальний вплив на розвиток усіх галузей АПК і продовольчу безпеку країни. Хлібопродуктовий підкомплекс об'єднує підприємства-виробники природної сировини (зерна), його переробки, виробництва сировини для харчової промисловості, а також продукції кінцевої переробки. Хлібопродуктовий підкомплекс — провідна ланка агропромислового комплексу України. Макроекономічне значення зернового сектора — це майже 30% вартості валової продукції сільськогосподарського виробництва. Зернові культури займають 45-55% загальної посівної площі. Значною мірою завдяки розвитку зернового сектора протягом останніх років досягнуто позитивних змін у суміжних галузях. Загальний спад аграрної економіки протягом 1990-2004 рр. не міг не відбитися на ринку зерна.

Дослідженням проблем розвитку хлібопродуктового підкомплексу займалися такі вітчизняні вчені, як Андрійчук В.Г., Бойко В. І., Гайдуцький П.І., Калінчик М.В., Лобас М.Г., Онищенко О.М., Саблук П.Т., Черевко В.Г., Худолій Л.М., Шпичак О.М., Юрчишин В.В. та ін. Так, широко розкривались методичні проблеми

розвитку галузей хлібопродуктового підкомплексу [1, 2], передумови та чинники розвитку ринку зерна в Україні [3, 4, 5, 6], проблеми галузевої ефективності та міжгалузевих відносин [7, 8].

Водночас, питання розвитку хлібопродуктового підкомплексу є недостатньо дослідженими на регіональному рівні. Актуальність цієї проблеми зумовлена вирішальною роллю зернопродуктового підкомплексу для забезпечення населення продуктами харчування, а також подальшого економічного розвитку країни. Тому завданнями дослідження є проведення оцінки розвитку хлібопродуктового підкомплексу в Житомирській області, а також розробка пропозицій щодо підвищення ефективності його функціонування.

Результати дослідження. Хлібопродуктовий підкомплекс (ХПП) — стратегічний сектор природноекономічного продовольчого комплексу України. Основний напрямок його динамічного розвитку — інтенсифікація, розширене відтворення виробництва зерна та зернопродукції на основі НТП. Внаслідок загострення економічної кризи в державі виробничий потенціал ХПП значною мірою не використовується (табл. 1).

Проведені дослідження показали, що хлібопродуктовий підкомплекс протягом 2000-2004 рр. розвивався без стратегічного спрямування. Так, зростання кількості підприємств на 9% супроводжувалося скороченням обсягів виробленої продукції на 17% та чисельності працюючих на 43,1%. Така ситуація засвідчує зниження рівня концентрації виробництва та тенденцію до зменшення середніх розмірів підприємств в ХПП Житомирської області. У 2004 р. в середньому на одне зерновиробниче підприємство припадало: валової продукції зернової галузі — 297 тис. грн., товарної продукції — 275,7 тис. грн., вартості основних фондів, задіяних на виробництві зерна — 1257,8 тис. грн., оборотних засобів — 185,4 тис. грн. Протягом 2000-2004 рр. на 23 одиниці зменшилась кількість переробних підприємств ХПП Житомирської області, в т.ч. в борошномельній галузі — на 1, хлібопекарській — на 21. Причинами такого явища є банкрутство ряду підприємств та трансформаційні зміни у їх складі, порушення міжгалузевих зв'яз-

ків, в т.ч. з постачальниками матеріально-технічних засобів і торгівлею, труднощі з реалізацією продукції, незахищеність товаровиробника.

Динамічні зміни підприємств різних організаційно-правових форм в ХПП України та Житомирської області засвідчили переважання приватних підприємств та товариств з обмеженою відповідальністю (в 2004 р. їх частка становила 35,9% і 35,7% та 36,5% і 40,4%, відповідно). Їх частка щороку зростає (в Україні — на 3,8% та 3,2% відповідно, в т.ч. в Житомирській області на 1,8% та 1,3%) із одночасним переважанням цих груп підприємств в загальній їх кількості. Практично утворилась нова організаційна структура хлібопродуктового підкомплексу. Характерною рисою якої є, з одного боку, збереження великих організаційно-правових форм підприємств, а з іншого — виникнення нових форм господарювання, заснованих на приватній власності.

Скорочення обсягів виробництва супроводжується збільшенням витрат на одиницю продукції на підприємствах ХПП Житомирської області (табл. 2), що свідчить про зниження ефективності виробництва.

Зокрема, виробництво валової продукції зернової галузі протягом 2000-2004 рр. в розрахунку 1 грн. витрат скоротилось на 7,5%, виробництва хліба та хлібобулочних виробів — на 3,9%. Зростання вартості виробленої продукції в розрахунку на 1 грн. витрат мало місце лише на виробництві борошна. Такі зміни головним чином пов'язані з підвищенням витрат на виробництво. Отже, можна стверджувати про витратний спосіб виробництва в галузях внаслідок ресурсної незабезпеченості та технологічної відсталості. Як засвідчує досвід розвинутих країн, посилення конкурентних переваг можливе за рахунок концентрації капіталів, зокрема їх диверсифікації, що підвищує сукупні фінансові показники за рахунок ширших можливостей для впровадження у виробництво новітньої техніки й високих технологій, результатів наукових досліджень, інформатики, використання засобів масової інформації для реклами товарів.

Таблиця 1

Динаміка кількості підприємств, обсягів виробленої ними продукції та чисельності працюючих на підприємствах ХПП Житомирської області

Показники	Рік					2004 р. (+/-) до 2000 р.
	2000	2001	2002	2003	2004	
Кількість підприємств, од.	1020	1128	1132	1137	1112	92
в т.ч. сільськогосподарські	900	1002	1015	1037	1009	109
з них: великотварні	717	721	690	663	613	-104
борошномельні	34	41	34	34	33	-1
з них: великотварні	6	6	5	6	8	2
хлібопекарські	68	68	65	51	53	-15
з них: великотварні	33	31	24	22	20	-13
Валова продукція, млн. грн.	1011	1164	810	730	839	-172
в т.ч. сільськогосподарські	731	851	694	604	635	-96
з них: великотварні	596	694	661	498	608	12
борошномельні	29	18	16	15	56	27
з них: великотварні	11	9	8	7	7	-4
хлібопекарські	249	292	96	103	134	-115
з них: великотварні	120	93	87	93	121	1
Кількість працюючих, тис. чол.	107	99	88	73	61	-46
в т.ч. сільськогосподарські	101	94	83	69	57	-44
з них: великотварні	92	89	70	56	47	-45
борошномельні	1,3	0,9	0,8	0,8	0,8	-0,5
з них: великотварні	0,5	0,5	0,5	0,4	0,3	-0,2
хлібопекарські	4	3,7	3,4	3,1	2,8	-1,2
з них: великотварні	3	3	2,8	2,6	2,2	-0,8

Джерело: розраховано за даними обласного управління статистики

Розрахунок структури витрат на виробництві основних видів продукції хлібопродуктового підкомплексу Житомирської області дає змогу стверджувати, що найбільшу частку в структурі витрат становлять матеріальні витрати (46-76%). Найвищий рівень витрат на оплату праці з відрахуваннями був на виробництві хліба і хлібобулочних виробів і протягом 2000-2004 рр. він зріс з 13,6% до 18,8%, що пов'язане зі скороченням частки амортизаційних відрахувань внаслідок старіння наявних основних фондів. Аналогічними були тенденції на виробництві зерна, де частка оплати праці з нарахуваннями зросла з 13,4% до 15,8%. Зменшилася частка

оплати праці на виробництві борошна — на 4,7%, що головним чином пов'язане зі збільшенням витрат на товари, придбані для перепродажу. Однак, слід зауважити на низьку частку заробітної плати у структурі витрат, а отже, низький рівень матеріального стимулювання. Резервом підвищення оплати праці є скорочення інших видів витрат, зокрема матеріальних. Скорочення амортизаційних відрахувань внаслідок старіння техніки спричинило загальне зниження частки амортизації у структурі витрат у всіх галузях хлібопродуктового підкомплексу.

Таблиця 2

**Виробництво продукції на 1 грн. витрат
в галузях ХПП Житомирської області, кг**

Галузі	Рік					2005 р. в % до 2000 р.
	2000	2001	2002	2003	2004	
Зерновиробнича	4,5	3,8	4,4	3,7	3,5	77
Борошномельна	2,7	4,2	4,3	2,3	0,6	22,2
Хлібопекарська	0,4	0,3	0,9	0,7	0,5	125

Джерело: розраховано за даними обласного управління статистики

Скорочення матеріальних витрат на виробництві борошна спричинене скороченням обсягів основного виробництва та переорієнтації на перепродаж готової продукції. Внаслідок зазначеної в 2004 р. причини з'являється додаткова стаття витрат — “придбання товарів для перепродажу”, частка якої в борошномельній промисловості становить 59,3%, а на виробництві хліба — 7,2%. Причинами такого явища є збереження ринків збуту за рахунок продажу продукції закупленої в інших регіонах.

Таким чином, використання власної техніки та скорочення матеріальних витрат є резервом підвищення економічної ефективності виробництва на підприємствах хлібопродуктового підкомплексу Житомирської області. В цілому ж протягом досліджуваного періоду значних коливань в структурі витрат не відбувається. У зв'язку з цим формується наступна галузева продуктивність (табл. 3). Продуктивність підприємств по переробці зерна мала тенденцію до зниження. Зокрема, скороченням обсягів характеризувалися

галузі борошномельна та хлібопекарська. Так, темпи скорочення відповідно становили 49,7% та 15,5%, що обумовлено високим рівнем витрат та скороченням обсягів реалізації продукції. На величину добової продуктивності, темпи її зростання визначальний вплив мають стан техніки і технології виробництва, якість переробленої сировини, ритмічність роботи підприємств, інтенсивність завантаженості обладнання, ділова кваліфікація і професійний рівень робітників галузі, рівень організації виробництва в цілому. Раціональна організація виробництва вимагає нормального забезпечення заводів необхідною сировиною в певний термін, високої якості і необхідного асортименту.

Таблиця 3

Продуктивність підприємств ХПП в Житомирській області

Галузі	Рік					2004р. до 2000р. (+/-)
	2000	2001	2002	2003	2004	
Вироблено - всього, тис. т						
Зерновиробництво	721,4	832,3	889,9	477,6	821,4	-100
Борошномельна	66,9	70,6	70,2	40,8	33,6	-33,3
Хлібопекарська	81,6	82,7	81,7	73,4	69	-12,6
Вироблено на добу, т						
Борошномельна	183,4	193,5	192,4	111,8	92,2	-91,2
Хлібопекарська	223,6	226,6	223,8	201,1	189,1	-34,5

Фактором розвитку сільськогосподарських та переробних підприємств є формування прибутку в галузі (табл. 4) Прибуток, отриманий в ХПП протягом 2000-2004 рр., зменшився на 20,8 млн. грн., в т.ч. за рахунок зниження прибутковості зерновиробництва — на 32,6% та збитковості борошномельної галузі. Розрахунок валової продукції в перерахунку на умовне зерно проведемо за допомогою коефіцієнтів: 0,7 — для виробництва борошна, 0,5 — для хліба та хлібобулочних виробів (за даними Обласного управління агропромислового розвитку Житомирської області). Прибуток в розрахунку на 1 тону умовного зерна в 2004 р. склав 77,1 грн., що на 4,3% менше, ніж в 2000 р. Найвищі прибутки в розрахунку на 1 т виробленої продукції одержано на

виробництві зерна, (в 2004 р. — 84,1 грн., що на 9,9 грн. більше, ніж на виробництві хліба та хлібобулочних виробів). Однак, слід наголосити на зростанні збитковості борошномельної галузі в 2004 р. порівняно 2000 р. (на 88,8 грн.).

За умов сировинного дефіциту в регіоні не сформувалася раціональна структура підприємств різних розмірів. Скорочення обсягів виробництва передусім відбувається у середніх і великих підприємствах, що не забезпечує притаманну їм високу ефективність виробництва. Виробничі потужності на них використовуються на 30-60%.

З метою забезпечення розширеного відтворення в галузях ХПП необхідно оптимізувати витрати виробничих ресурсів, за якого досягається висока продуктивність праці та беззбитковість виробництва продукції. Тому необхідним є з багатьох можливих варіантів розвитку підприємств хлібопродуктового підкомплексу обрати найбільш ефективний з метою підвищення екологічної, економічної та соціальної значимості прийнятих рішень щодо розвитку і пошуку резервів підвищення ефективності агропромислового виробництва.

Таблиця 4

**Прибуток підприємств хлібопродуктового підкомплексу
Житомирської області**

Галузі	Рік					2004 р. в % до 2000 р.
	2000	2001	2002	2003	2004	
Фінансовий результат від звичайної діяльності, тис. грн.						
Зерновиробнича	64638	4745	13690	33191	43544	67,4
Борошномельна	-1784	-515	-2933	-3835	-4250	-
Хлібопекарська	2339	4996	3210	471	5123	219
Разом	65193	9225	13967	29827	44417	68,1
Прибуток (+), збиток (-) в розрахунку на 1 т виробленої продукції, грн.						
Зерновиробнича	116	81,5	23,7	101,4	84,1	72,5
Борошномельна	-26,1	-6,8	-38,5	-87,9	-114,9	-
Хлібопекарська	28,7	60,4	39,3	6,4	74,2	258,5
В розрахунку на 1 ум. т	80,6	10	14,3	54,9	77,1	95,7

Джерело: розраховано за даними обласного управління статистики

Постановку даної задачі можна сформулювати наступним чином. Виходячи з виробничих ресурсів (земельних, трудових та ін.), — визначити оптимальну структуру хлібопродуктового підкомплексу, яка забезпечує виконання плану виробництва зерна, його переробки на межі завантаженості виробничих потужностей підприємств та максимізації прибутку. Це можливо у разі узгодженості дії підприємств, що входять до складу підкомплексу, зокрема, працюють на корпоративних засадах, внаслідок чого має місце скорочення витрат виробництва й зростання валового доходу. Розглянемо математичне формулювання задачі щодо максимізації прибутку в хлібопродуктовому підкомплексі Житомирської області.

Моделлю передбачено обмеження щодо виробництва окремих видів продукції згідно з потребами регіональних споживачів. Зокрема, виробництво не менше: пшениці — 133,3 тис. т, жита — 44,4 тис. т, борошна — 124,4 тис. т, хліба та хлібобулочних виробів — 160,0 тис. т. Розрахункові коефіцієнти обчислені в середньому за 2000-2004 рр. У наведеній моделі передбачається, що всі враховані показники є детермінованими. Потенційний вихід прибутку в ХПП становить 116,1 млн. грн., що на 77,6 млн. грн. більше, ніж в середньому за 2000-2004 рр. Однак, такий варіант вирішення задачі має сировинну спрямованість та не враховує потреби споживачів. Тому, нами розроблено модель річної продуктивності підприємств хлібопродуктового підкомплексу з врахуванням обмежень згідно з прогнозованим виробництвом на 2008 р. Вихід продукції складає: зерна — 548,1 тис. т, борошна та круп — 124,4 тис. т, хліба та хлібобулочних виробів — 160 тис. т. Цьому рішенню відповідає прибуток — 83,8 млн. грн., що в 2,2 раза більше, ніж в середньому за 2000-2004 рр. Визначальним фактором є витрати земельної площі (на 15,6% менше порівняно з базовим показником) (табл. 5).

Основні виробничі фонди потребують оновлення, моделювання передбачає на 11,7% меншу завантаженість виробничих потужностей порівняно з нормативом, в той час як витрати оборотних засобів використовуються повною мірою. Збільшення чисельності

працюючих за прогнозованими параметрами на 17,2% сприятиме залученню додаткової робочої сили і зменшенню безробіття в ХПП, зокрема в сільському господарстві, з одночасним збільшенням заробітної плати на 40,6%. Таким чином, загальна сума прибутку, одержаного в ХПП в результаті структуризації, складе 83,8 млн. грн., а витрати — 421,9 млн. грн., вартість основних виробничих фондів — 1453,5 млн. грн., оборотних засобів — 279,7 млн. грн.

Таблиця 5

Розрахунок прогнозованого рівня рентабельності

Показники	2000-2004 рр. (в середньому)	Прогноз на 2008 р.	2008 р. до 2000-2004 рр. (+/-)
Валовий прибуток, млн. грн.	38,5	83,8	45,3
Сукупні витрати, млн. грн.	223,7	421,9	198,2
Вартість основних виробничих фондів і оборотних засобів, млн. грн.	1926,8	1733,2	-193,6
Рівень рентабельності, %	17,2	19,9	2,7
Норма рентабельності, %	2	4,8	2,8

Джерело: розраховано за даними обласного управління статистики

Досягнуті результати відповідають рівню рентабельності 19,9%, нормі рентабельності — 4,8%, що відповідно на 2,7 в. п. та 2,8 в. п. вище, ніж в середньому за 2000-2004 рр. Оновлення матеріально-технічної бази сприятиме підвищенню інтенсифікації виробництва та збільшенню прибутковості галузей. Корпоратизоване підприємство займатиметься формуванням пропозиції на товарному ринку сільськогосподарської продукції, її переробкою і реалізацією. Формування загального фонду розвитку дозволить впроваджувати досягнення науково-технічного прогресу.

Висновки. Хлібопродуктовий підкомплекс Житомирщини зазнає спаду виробництва. За період з 2000 по 2004 рр. виробництво зерна зросло на 100 тис. т, або на 13,9%, проте виробництво інших видів продукції скоротилось: борошна — на 33,28 тис. т., або на 49,8%, хліба та хлібобулочних виробів — 12,6 тис. т, або

15,4%. Скоротилось виробництво продукції в розрахунку на 1 грн. витрат на виробництві зерна на 23%, борошна — на 78%, а на виробництві хліба та хлібобулочних виробів — зросло на 25%.

Внаслідок збитковості борошномельної галузі, зумовленої, головним чином, виробництвом на давальницькій сировині, прибуток від реалізації продукції ХПП Житомирської області протягом 2000-2004 рр. зменшився на 20776 тис. грн., або на 31,9%.

Моделювання валового прибутку від реалізації продукції хлібопродуктового підкомплексу показало, що оптимальний вихід продукції складає: зерна — 548,1 тис. т, борошна та круп — 124,4 тис.т, хліба та хлібобулочних виробів — 160 тис.т. Цьому рішенню відповідає прибуток — 83,8 млн. грн. Таким чином, реалізація внутрішніх резервів підприємств шляхом створення підприємств корпоративного типу дозволяє збільшити прибуток у 2,2 рази, що в кінцевому результаті відповідає сукупному рівню рентабельності 19,9%.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрійчук В.Г. Економіка аграрних підприємств: Підручник — К.: ІЗМН, 1996. — 512 с.
2. Лобас М.Г. Розвиток зернового господарства України. — К.: НВАТ "Агроінком", 1997.- 447с.
3. Худолій Л.М. Економічний механізм формування і функціонування ринку зерна в Україні. — К.: ІАЕ УААН, 1998. — 211 с.
4. Поточна кон'юнктура і прогноз ринків сільськогосподарської продукції та продовольства в Україні на 2004/05 маркетинговий рік. Випуск 13. / За ред.. О.М. Шпичака. — К.: ННЦ "Інститут аграрної економіки" УААН, 2004. -202 с.
5. Бойко В.І. До проблеми формування ринку зерна // Економіка України. — 2004. — №3. — С.35-38.
6. Гайдуцький П.І. Аграрний ринок: уроки і завдання // Економіка АПК. — 2002. — №5. — С.3-8.
7. Ситник В.П., Гаврилук М.М., Лобас М.Г., Тривончук С.О., Тривончук С.В., Чмир С.М. Основні засади формування та функціонування ринку зерна в Україні // Агроінком. — 2005. — № 1-2. — С.6-13.
8. Економіка підприємства / П.П. Руснак, В.Г. Андрійчук, А.А. Ільєнко та ін.; За ред.. П.П. Руснака. — Біла Церква, 2003. — 256 с.